

7. Терещенко Ю.І. Україна ХІХ століття: між консерватизмом і лібералізмом // Український тиждень. – № 29 – 18-24 липня 2014 р. – С. 43-47.

*Голиш Григорій Михайлович, кандидат історичних наук, доцент,
директор наукової бібліотеки
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького
Лисиця Лариса Григорівна, кандидат історичних наук, доцент
кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки ЧНУ ім. Б.
Хмельницького*

КОМПЛЕКСНЕ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ: ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ (НА ПРИКЛАДІ СТВОРЕННЯ НАРИСУ ІСТОРІЇ ТА СЬОГОДЕННЯ ЗОЛОТОНІСЬКОГО РАЙОНУ НА ЧЕРКАЩИНІ)

Потреба врахування сьогоденних історіософських викликів надає неабиякої актуальності напрацюванню досвіду з питань комплексних історико-краєзнавчих досліджень поселень нашої країни на модерній методологічній основі. Попри наявності значного краєзнавчого доробку в розрізі майже усіх регіонів України, який утім характеризується вражаючим різноманіттям концептуальних підходів, мусимо одначе констатувати очевидний дефіцит наукових праць, які б містили узагальнення сучасного досвіду дослідження локальної історії. Такого роду наукова література репрезентована хіба що багатоплановими виступами академіка П. Тронька [1], розмірковуваннями Я. Жупанського і В. Круля про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства [2], рекомендаціями С. Куделка та С. Посохова [3], дослідженнями в царині історичної локалістики Я. Верменич та Н. Зіневич [4, 5], методичним виданням В. Мельниченка [6], статтею В. Дмитрієвої і Ю. Святець [7] та деяких інших авторів. До означеної проблеми фрагментарно зверталися у своїх виступах і окремі учасники Х Всеукраїнської наукової конференції з історичного краєзнавства [8].

З огляду на зазначене вище, метою пропонованих тез є посиljena спроба викладу власного досвіду комплексного історико-краєзнавчого дослідження сільського району. Не претендуючи на вичерпність і, тим паче, імперативність поданих у тексті роздумів та рекомендацій, сподіваємося на започаткування серед науково-краєзнавчого загалу зацікавленої розмови щодо перспектив наукової розробки історії населених пунктів України з позицій нового історичного мислення.

Авторський задум написання комплексної праці з історії поселень Золотоніщини виник ще на початку нинішнього століття, а його безпосереднє втілення тривало понад 5 років. Ми враховували те, що підготовка досить великого за обсягом видання вимагає вирішення цілого комплексу пошуково-дослідницьких, науково-організаційних та методичних завдань. Насамперед, було ініційовано створення редакційну раду, основні функції якої зводилися до сприяння авторам у пошуку необхідних матеріалів, особливо сучасних, організації їхніх творчих відряджень, а, найголовніше – вирішення питань фінансування проекту, доведення творчих зусиль до логічного завершення.

До авторського колективу увійшло два кандидати історичних наук, доценти та ветеран краєзнавства, котрий свого часу взяв активну участь у написанні «Історії міст і сіл УРСР». Зауважимо, що всі автори є уродженцями й жителями Золотоніщини і ця обставина, з огляду на значну специфічність історико-краєзнавчих досліджень, які передбачають погляд на предмет вивчення здебільшого «зсередини», а не «зовні», розглядається як позитивний чинник у реалізації таких проектів.

Стартовим етапом роботи стала авторська розробка, обґрунтування та погодження з редакційною радою концепції та проспекту майбутньої книги. Це стало також предметом обговорення на спеціальному засіданні кафедри історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького та президії правління Черкаської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців (нині НСКУ). Усе це сприяло чіткому усвідомленню алгоритму науково-дослідницьких зусиль авторів.

Чи не найбільш відповідальним етапом дослідження стало формування його джерельної бази. Авторам у результаті копіткої роботи вдалося залучити джерела різних типів (словесні, усні, речові), походження (колективні, особові) та видів (актові; документальні, наративні тощо). Пріоритетне місце у створенні емпіричного поля дослідження зайняли архівні матеріали, адже вони найменшою мірою підлягають зовнішнім впливам і купюрам.

Цінна інформація для нашого дослідження почерпнута, насамперед, із фондів Центрального державного історичного архіву України в Києві (ЦДІАК). Зокрема, тут відклалися публічно- та приватно-правові документи, де містяться перші писемні згадки про населені пункти краю, інформація про демографічні, соціально- економічні, освітньо-культурні та духовні процеси, соціальні конфлікти тощо (ф.ф. 51, 54, 57, 59, 117, 127, 315, 320, 707, 990, 1571) [9].^о

Доволі ефективно нами використані й матеріали, які зберігаються в Центральному державному кінофонофотоархіві ім. Пшенишного (ЦДКФФА): дані з фрагментів кінострічок 1930 — 1960-х рр., фонозаписи

та фотознімки минулого століття [10]. Тоді як у фундаментальних дослідженнях таким джерелам належить, як правило, допоміжно-ілюстративна роль, то в краєзнавчому пошуку вони розглядаються як цілком самодостатні.

Суттєво розширили інформацію про край і документи, які відіслалися у фондах Державного архіву Черкаської області (ДАЧО) [11]. Сучасні події населених пунктів краю відображені у матеріалах архівного відділу райдержадміністрації та поточних архівах територіальних громад, підприємств, установ, організацій. Стала в пригоді авторському колективу й інформація, яка зберігається в особистих архівах краєзнавців та окремих громадян.

Важливе місце у джерельній базі зайняли також стародруки та статистичні довідники різних років [12]. Тут відобразилися унікальні відомості про життя наших земляків у минулому та точні цифрові дані про демографічну ситуацію, господарську інфраструктуру краю, мережу медичних, освітніх, культурних і церковних закладів.

Досить цінна інформація була почерпнута і з періодики минулих років, зокрема, часописів «Полтавские губеринские ведомости», «Полтавщина», «Полтавский весник», «Полтавские епархальная ведомости», «Золотоніський голос», «Вісті», «Червоний Жовтень», «Коллективіст Гельмязівщини», «Більшовик Полтавщини», «Прапор Леніна», «Златокрай». «Вісник Зотоніщини» та ін. Попри певну тенденційність масмедійних матеріалів, їхня цінність полягає насамперед у синхронному відображенні подій, які в них висвітлюються.

Широко використані й джерела особового походження, які, незважаючи на їхній суб'єктивний характер, суттєво сприяють об'єктивному дослідженню та персоніфікації подій минулого та сучасного. Залучено значну кількість спогадів, щоденників, епістолярних пам'яток та усних свідчень представників старших поколінь. Серед усних джерел чільне місце зайняли результати анкетування та інтерв'ювання старожилів, ветеранів війни і праці на місцях. Для цього авторами було розроблено спеціальний опитувальник на 50 пунктів.

Речові пам'ятки, які відображають історію краю, вивчалися безпосередньо в Полтавському, Черкаському та Золотоніському державних, а також 4-х сільських народних музеях, 10 музейних кімнатах і залах. Достатньо результативними виявилися й польові дослідження, проведені авторами у населених пунктах району. Залучено також і електронні джерела (базы і банки даних, картографічні системи, Інтернет-ресурси тощо).

Як бачимо, історико-краєзнавче дослідження, якщо воно претендує на достатню об'єктивність і вичерпність, передбачає використання досить диверсифікованої та розлогої джерельної бази. .

Важливе місце в науковій організації праці авторського колективу посів пошук адекватних дослідницькому проекту методологічних підходів та методичного інструментарію. Застосовано загальнонаукові принципи та методи, але, при цьому було максимально враховано історіософські та методичні надбання «нової історичної науки», зокрема, французької школи Анналів та позитивістської історіографії. Пам'ятаючи сестенцію «анналіста» Л. Февра, що історія – це, насамперед, «полідисциплінарна наука про людину в часі» [13], ми, зробили; акценти на антропоцентричних, хронологічних, синергетичних і міждисциплінарних підходах. Останній, зокрема, реалізовувався шляхом широкого використання методик та надбань топоніміки, ономастики, етнології, геральдики, нумізматики, демографії, географії, статистики, соціології, культурології, економічної теорії, дипломатики, історичної хронології та ін. Поряд з використанням традиційних методів дослідження, (ретроспективних, описових, структурних, проблемно-хронологічних, історико-біографічних та ін.) у нашій праці мало місце й звернення до елементів новітніх способів реконструкції минушини: компаративістських, квантитативних, просопографічних, мікроісторичних та соціологічних.

Вагоме місце в реалізації авторського задуму посіла апробація первинних результатів дослідження. Зокрема, на сторінках наукової та масової періодики упродовж лише 5 років авторами було опубліковано щонайменше 150 великих і малих розвідок з історії поселень краю, їх сьогодення, тлумачення ойконімів та гідронімів, про перебіг сучасних суспільних процесів, а також присвячених найбільш відомим персоналіям Золотоніщини. Усе це в сукупності дало змогу ще раз перевірити достовірність залучених матеріалів, у ході діалогу із зацікавленим читачем виправити допущені неточності чи скоригувати вектори пошуку, зрештою, створити змістово-текстову й композиційну основу для майбутньої книги.

Розмірковуючи над структурою та змістом видання, ми найперше виходили з того, що специфіка історико-краєзнавчого дослідження передбачає порівняно з академічними студіями незмірно більшу конкретизацію, деталізацію та персоніфікацію матеріалу, ширші можливості вивчення сучасних процесів безпосередньо слідами подій. З іншого боку, зміст краєзнавчих досліджень має тісно корелюватися із загальноісторичними процесами та закономірностями.

Ми намагалися максимально врахувати, те, що регіон як територіальна складова України є відносно самостійною природно-просторовою, територіально-адміністративною, економічною, інституційно-політичною та соціо-культурною цілісністю в континуумі якого розташовані поселення. Саме з означеним корелюється і композиція

видання. Першим структурним розділом видання стала розлога географічна довідка про край. Досить об'ємна частина тексту присвячена загальному нарисові історії Золотоніщини від давнини до наших днів. Тут у канву макроісторичних сюжетів про різні сфери життя в минулому вкраплені й відомості про повсякденне життя краян, їхній побут і звичаї.

Окремий розділ присвячено сьогоденню регіону, зокрема, всебічно проаналізовано господарську, соціальну, управлінську, освітньо-культурну, спортивну, церковну, громадсько-політичну та інші галузі життєдіяльності. При цьому, в тексті фігурують лише базові статистичні матеріали, для кращого сприйняття читачем вони подані здебільшого у вигляді відсотків, пропорцій, порівнянь.

Беззаперечною є істина, що саме населені пункти були й залишаються своєрідними точками опори в історичному просторі буття. Тому лівова частка сторінок видання відведена під окремі сюжети про кожне з 63-х нині суцільних поселень Золотоніщини. Поряд з об'ємною оповіддю про історію та сьогодення райцентру – м. Золотоноша – та нарисами, присвяченими центрам сілрад, у книзі подана й не менш детальна інформація про невеликі населені пункти. Такий підхід, на нашу думку, є виправданим, адже глибоко не коректно та й не логічно чіпляти ярлики меншовартісних і приділяти менше дослідницької уваги поселенням, які з різних причин опинилися в другому адміністративному ешелоні.

Нами обрано уніфікований алгоритм висвітлення минулого та сучасного кожного населеного пункту, який включає таку інформацію: 1) географічна довідка місцезрештування, межі, сусідні поселення, особливості природного середовища, шляхи сполучення); 2) традиційні назви вулиць та кутків; 3) демографічна ситуація; 4) найпоширеніші прізвища та прийняті форми звертання до місцевих мешканців; 5) походження назви поселення (етимологія, історична основа, варіативність); 6) сліди життя у давні епохи; 7) перша писемна згадка; 8) минуле поселення від початків його історії до поч. ХХІ ст. у всіх його зрізах: економічному, соціальному, духовному, побутовому, ментальному, етнологічному; 9) сьогоденне життя мешканців населеного пункту: господарські, суспільні та культурні процеси; 10) земляки, відзначені державними нагородами; 11) жителі, які мають оригінальні захоплення, займаються творчістю; 12) уродженці поселення – відомі вчені, державні діячі, письменники, художники, архітектори, артисти, кутюр'є, спортсмени; 13) пам'ятники історії, культури, природи, заповідні місця; 14) назва населеного пункту на мапі України та пострадянському просторі (подібні та однокореневі ойконіми). Сюжети супроводжуються біографічними довідками про найвизначніших земляків. Отже,

застосований алгоритм передбачає комплексний підхід і всебічний аналіз історії та сучасності кожної з територіальних громад сільського району.

На нашу думку, особливої уваги заслуговує дослідження зниклих поселень. Маються на увазі не лише літописні городища й селища чи інші, зниклі з плином віків, але й колишні населені пункти, які згинули в мороці історії кризового ХХ ст. Одні з них згоріли в полум'ї воєн, знелюдніли через голодомори, інші ж опустіли як «неперспективні», були затоплені водами Кременчуцького водосховища або потрапили в зону промислово-транспортної розбудови. Таких поселень на теренах Золотоніщини виявилось понад 130 і про кожне з них у нашому виданні подається компактна довідкова інформація.

Окремий сюжет присвячено історії та сучасності Красногірського жіночого монастиря. Його надзвичайно драматична минувшина яскраво віддзеркалює різні етапи взаємовідносин церковних установ та держави.

Після кожного нарису подані бібліографічні посилання, які поряд з тим, що вони засвідчують достовірність інформації, можуть слугувати своєрідним джерельним орієнтиром для подальших досліджень історії населених пунктів наступними поколіннями краєзнавців.

У структурі книги є також хронологічна таблиця найважливіших дат історії краю (всього – 200 дат), географічний (понад 700 найменувань) та іменний (близько 2 тис. імен) покажчики, анотація англійською мовою. На наше переконання, такий науково-довідковий апарат має супроводжувати кожне комплексне науково-краєзнавче видання, адже це значно посилює його науковий рівень і сприяє кращому орієнтуванню читача в тексті.

Чільне місце на сторінках книги зайняли й різноманітні фотоілюстрації як історичного плану, так і сучасні, сюжетні та портретні, у чорно-білому та кольоровому варіантах. Обираючи стиль викладу матеріалу і жанр видання, ми без особливих вагань віддали перевагу науково-популярному, який, безперечно, є найбільш прийнятним у історико-краєзнавчій літературі з причин її переважного орієнтування на досить широкий читацький загал.

Зрештою у 2008 р. вказаний краєзнавчий проект було зреалізовано і в Черкаському видавництві «Вертикаль» вийшла друком доволі об'ємна книга «Подорож Златокраєм. Нарис історії і сьогодення Золотоніського району» [14]. Нині нами підготовлено до друку 2-ге видання цього дослідження, виправлене й доповнене. Тут додано та осучаснено інформацію про територіальну локацію за останні 10 років, значно розширене коло відомих персоналій Золотоніщини тощо.

Як впливає з викладеного вище, комплексне історико-краєзнавче дослідження сільського району в історії його населених пунктів є справою доволі копіткою і трудомісткою. Проте за умови ретельного опрацювання джерел із застосуванням новітніх наукових технологій та наявності

достатньо розвиненої мотиваційної сфери дослідницьких зусиль можна сподіватися на успішну реалізацію цього суспільно значимого і благородного наукового проекту. У подальшому розвиток порушеної цим повідомленням проблеми вбачаємо в розгортанні серед науково-краєзнавчого загалу продуктивної дискусії з приводу напрямків методологічного оновлення сучасних регіональних досліджень, зокрема, в царині вивченні історії поселень сільського району.

Список використаних джерел

1. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи) / П. Т. Тронько. – Київ : Ін-т історії України, 2001. – 270 с.

2. Жупанський Я. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства / Я. Жупанський, В. Круль // Краєзнавство. – 1994. - №1–2. – С. 3–6.

3. Куделко С. Історичне краєзнавство в контексті сучасних тенденцій розвитку науки і суспільства / Куделко С., Посохов С. // Краєзнавство. – 1995. – №1–4. – С. 12–16.

4. Верменич Я. В. Теоретизація історичного краєзнавства і регіознавства: проблема наступності / Я. В. Верменич // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. наук. пр. – Київ, 2005. – Вип. 29. – С. 39–48.

5. Зіневич Н. Локальна історія: виклики і перспективи / Н. Зіневич // Регіональна історія України : зб. наук. ст. – Київ, 2010. – Вип. 4. – С. 27–46.

6. Мельниченко В. М. Історичне краєзнавство : навч. посіб. для студентів історичного факультету / В. М. Мельниченко. – Черкаси : [б. в.], 2002. – 130 с.

7. Дмитрієва В. А. Застосування комп'ютерних технологій у дослідженнях історії міст і сіл України / В. А. Дмитрієва, Ю. А. Святець // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. ст. – Київ, 1999. – Вип. 7. – С. 450–455.

8. Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень: X Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства «Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень». – Київ-Донецьк, 2001. – 150 с.

9. Центральний державний історичний архів України у Києві – ф. 51. оп. 1. спр. 13. 301. 490. 1068, 1171; оп. 3. спр. 1161, 1460, 3756, 4167, 5841. 7790, 11461, 1 1600, 12330; ф. 1571. оп. 1, спр. 1; ф. 54, оп. 1, спр. 2245; ф. 57, оп. 1, спр. 207, 208. 218, 221, 225, 238. 242, 270; ф. 1571, оп. 1,спр. 1;ф. 1571, оп. 1. спр. 1; ф. 59. оп. 1, спр. 5091; ф. 117, оп. спр. 31: ф, 127, оп. 1009, спр. 6; ф. 315, оп. 2, спр. 499; ф. 1571, оп. 1, спр. 1; ф. 320, оп. 1, спр. 319, 320, 648. 1076, 1473; ф. 486, оп. 4, спр. 119^a; оп. 5, спр. 42, 56, 289,

381, 476, 481, 590; ф. 575. оп. 1, спр.263: ф. 707. оп. 4, спр. 95: ф. 797, оп. 1, спр 673; ф. 990. оп. 1, спр. 324; ф, 1571. оп. 1. спр. 1 та ін.

10. Центральний державний кіпофонофотоархів. – арх. №№722, 826, 1007. 1011, 1067. 1155. 1494, 1987, 2196. 2712, 2714, 3051, 3239; од. зб. №№ 2 - 4027, 4047, 4064, 4065, 4071, 57826, 60300, 60301, 60307, 60319, 62039,60302, 60303, 60314, 60315, 60317, 62050, 86943,128320,141236, 144959.148109, 149884, 171073 та ін.

11. Державний архів Черкаської області. – ф. 476, оп. 1. спр. 303; оп. 2, спр. 89. 93. 94. 109, 128. 144, 303; ф. Р.-87, оп. 1. спр. 20, 25; ф. Р-624, оп.1, срір. 1, 17, 32, 36; ф. Р-630, оп. 2, спр. 23; ф. Р-647, оп.1, спр. 6; ф. Р-737, оп. 1, спр. 3; ф. Р-1667. оп. 1, спр. 95, 96; ф. Р-1842. оп. 1, спр. 1; ф.Р-2421, оп. 1, спр. 1; ф. Р-4178, оп. 1. спр. 643, 698, 146-182; ф. Р-5428, оп, 1. спр. 12, 25; П- 4649, оп. 1, спр. 45; оп. 8. спр. 8, 19, 45, 46 та ін.

12. Полное собрание русских летописей. – М., 1962; Архив Юго-Западной России. – Киев, 1986. – Т. 1; Генеральное следствие о местностях Переяславского полка. – Харьков, 1896; Генеральный опис Лівобережної України. – Київ, 1959; Описи Київського намісництва 70-80-х років XVIII ст, – Київ, 1989; Переписні книги Переяславського полку. – Київ, 1933; Список населённых мест Полтавской губернии. Золотоношский уезд. – Полтава, 1859; Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии. – Полтава, 1887. – Т. 6; Список населённых мест Золотоношского уезда Полтавской губернии (по обществах сельских сословий) за 1900 годъ съ приложением карты уезда. – Полтава, 1903; Россія. Полное географическое описание нашего отечества. Настольная и дорожная книга для русских людей / Под ред. В.П. Семёнова. – СПб, 1903; Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Золотоношский уезд. – Полтава, 1913; Клировая книга Полтавской епархии за 1902 годъ. – Полтава. 1902; Приложение къ отчёту Золотоношской уездной земской управы за 1908 годъ. – Золотоноша, 1909; Вся Золотоноша и уезд. – Золотоноша, 1911; Список поселень Черкаської округи. – Черкаси, 1926 та ін.

13. Февр Л. Бои за историю / Л. Февр. – М. : Наука, 1991. – 635 с.

14. Голиш Г. М. Подорож Златокраєм. Нарис історії і сьогодення Золотоніського району / Г. М. Голиш, Л. Г. Голиш, М. Ф. Пономаренко. – Черкаси : 2008. – 572 с. : іл.